

PREMISE DE FILOSOFIA LIMBAJULUI ÎN DIDACTICA LIMBILOR STRĂINE. CAZUL – STUDIU DE CAZ

NICOLETA NEȘU

Sapienza Università di Roma

Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca

În lucrarea de față, ne propunem să scoatem în evidență rolul fundamental pe care principiile elaborate în lucrările de filosofia limbajului îl joacă și în procesul didactic de predare a unei limbi străine. Așa după cum am arătat pe parcursul unor intervenții anterioare¹, înțelegerea limbajului, în linie pur aristoteliană – ca *logos semantikòs* – are cel puțin două consecințe foarte importante pentru metodologia didactică a limbilor străine: pe de-o parte, este vorba despre primordialitatea *funcției semnificative* a limbajului, ca *funcție constitutivă* a sa, față de *funcția comunicativă* a limbajului, ca *finalitate ulterioară*, de ordin pragmatic, ceea ce face ca accentul să se deplaseze, și în metodologia didactică, în direcția limbii văzute ca *activitate creatoare de semnificații* și abia apoi, într-un pas ulterior și secundar, ca *activitate de producere și transmitere de informații*. Se face astfel, într-un mod foarte clar, disocierea netă și calitativă dintre cele două tipuri de comunicare, ambele specifice naturii umane: *comunicarea cu cineva*, care reprezintă, în realitate, chiar sensul originar al termenului și care corespunde alterității limbajului, ca trăsătură fundamentală și de ordin constitutiv, adică, altfel spus, manifestării faptului de a fi cu altul ca o dimensiune socială, esențială a ființei umane, materializată în actul con-viețuirii – în societate – și în actul con-vorbirii – în limbaj – și *comunicarea despre ceva*, în cadrul căreia are loc schimbul interacțional, schimbul de informație propriu-zis. Așa cum subliniam și în studiile citate mai sus, nu credem că este vorba despre o diferențiere la nivelul importanței mai mici sau mai mari a celor două aspecte ale procesului comunicativ ci, mai degrabă, considerăm că această diferențiere nu face altceva decât să scoată în evidență natura și ordinea în care se succedă cele două aspecte implicite ale actului comunicativ: prima este constitutivă limbajului, face parte din caracterul său intersubiectiv, în timp ce cea de-a doua ține de utilizarea ulterioară a limbajului, de formele sale de întrebuițare, de caracterul său de instrument, de ceea ce, spunea Aristotel, putem realiza cu ajutorul și prin limbaj.

În actul didactic de predare a unei limbi străine, înțelegerea actului comunicativ în dualitatea lui intrinsecă și respectând ordinea în care se dispun cele două aspecte ale sale se „traduce” prin prin mutarea accentului de la „predarea”, respectiv „învățarea” unei limbi

¹ Rolul premiselor de filosofie a limbajului în conturarea unei metode de predare a limbii române din perspectivă contrastivă a făcut obiectul unor cercetări anterioare, pentru detalii vezi studiile *Rolul filosofiei limbajului în predarea limbii materne ca limbă străină*, Paris, 2012, sau *Aspecte ale traducerii ca mediere lingvistico-culturală în predarea limbii române ca limbă străină*, Cluj-Napoca, 2012.

străine sub aspectul strict și cu finalitatea restrictivă a dezvoltării unei competențe comunicative, în absența unui cadru contextual mai larg, mai cuprinzător, al culturii și al mentalității poporului care produce limba respectivă, înspre posibilitatea stabilirii unei comunicări, în sensul de comuniune, de împărtășire a conținuturilor semantice respective și a realităților care le produc, prin grefarea, proiectarea și completarea noțiunilor gramaticale cu noțiuni de literatură, istorie, mitologie, noțiuni culturale în general. Pe de altă parte, o a doua consecință ar fi însuși conceptul-cheie de *relativism lingvistic* înțeles ca viziune proprie asupra unei realități comune propuse de fiecare limbă în parte, contribuția specifică, subiectivă, pe care fiecare limbă istorică / idiom / dialect o aduce viziunii generale, înțelegerii realității comune, obiectuale. Acest concept noi l-am plasat în centrul abordării de tip contrastiv a metodologiei didactice, în care limba străină este prezentată din punctul de vedere al diferențelor și al apropiierilor de limba maternă, considerată ca structurantă pentru organizarea mentală a celui care învață o limbă străină. Spunea Humboldt:

„Învățarea unei limbi străine ar trebui să însemne dobândirea unei noi perspective în viziunea asupra lumii de până în acel moment – și, până la un punct, chiar înseamnă așa ceva, de vreme ce orice limbă conține întreaga țesătură de concepte și modul de reprezentare ale unei părți a umanității. Numai pentru că într-o limbă străină transpunem întotdeauna, într-o măsură mai mică sau mai mare, propria viziune asupra lumii, mai bine zis viziunea asupra lumii specifică limbii noastre, avem impresia că nu obținem un rezultat complet și absolut” (Humboldt 2008: 95).

Ne vom opri în cele ce urmează asupra unui alt principiu de filosofie a limbajului, pe care îl considerăm extrem de util în predarea diferitelor aspecte ale gramaticii: și anume, ideea (Aristotel, Humboldt) că limbajul nu este, în esență, **ergon**, produs, lucru gata făcut, ci este **energeia**, adică activitate creatoare, „activitate care merge dincolo de propria sa potență, depășește tehnica învățată” (Coșeriu 2000: 236). Acest mod de a considera limbajul ne permite să-l examinăm din trei perspective: ca fapt, activitate de creație (activitate), ca fapt de tehnică (competență) și ca produs. Definind limbajul ca activitate umană universală, realizată în mod individual și conform unor tehnici istoric determinate prin limbi, Coșeriu vede limbajul sub cele trei aspecte (Coșeriu 2000: 233-248): **universal** – facultatea generală, universală de a vorbi, caracterizat prin competența elocuțională – a ști să vorbești în general –, având drept conținut lingvistic desemnarea și caracterizat prin coerență, aspect studiat de disciplina pe care el o numește „lingvistica vorbirii” (ce cuprinde: tehnica generală a vorbirii, posibilitățile universale ale limbajului și posibilitățile expresive non-lingvistice, principiile universale ale gândirii, referința la faptele extralingvistice, contextele) și de o „gramatică generală”, pe care o înțelege ca teorie gramaticală, cu sarcina de a defini categoriile verbale, precum și categoriile, funcțiile și procedeele gramaticale; **istoric** – facultatea de a vorbi o limbă istorică, un idiom, caracterizat prin competența idiomatică – a ști să vorbești o anumită limbă –, având drept conținut semantic semnificarea, studiat de „gramatica descriptivă”, în care categoriile universale sunt „verificate” și „inventariate”, care nu definește, ci descrie modul particular în care funcționează categoria universală în limba istorică respectivă; cu alte cuvinte, sarcina gramaticii la nivelul istoric al limbajului constă în descrierea categoriilor proprii limbii respective, identificarea categoriilor universale în limbă, precum și stabilirea schemelor lor materiale ale exprimării și ale realizării lor efective; **individual** – facultatea de a produce un discurs / text, adică un act lingvistic concret, realizat într-un spațiu / timp concret, caracterizat printr-o competență expresivă – a ști să produci un text apropiat situației de

comunicare în care te afli –, având drept conținut lingvistic sensul și studiat de o disciplină precum lingvistica textului, iar o abordare gramaticală la acest nivel presupune, ca obiectiv, analiza propriu-zisă a unui text ocurență, adică identificarea funcțiilor gramaticale exprimate efectiv.

Această tripartiție a nivelurilor limbajului care reprezintă firul roșu al concepției integraliste asupra limbajului și pe care noi, aici, din motive obiective, am prezentat-o într-o formă extrem de redusă, este deosebit de importantă atunci când este vorba despre definirea și descrierea categoriilor gramaticale în actul de predare a limbilor străine. Confuzia majoră și cea mai comună, de altfel, se face tocmai atunci când nu se ia în considerare această tripartiție și se ajunge la suprapunerea artificială a celor trei niveluri; însă, în momentul în care se ține cont de faptul că o limbă istorică preia, de la nivelul universal, categoriile, funcțiile și procedeele gramaticale, care aparțin limbajului, în general, și le „prelucrează” pe teren propriu, în acord cu tradiția lingvistică, respectiv, norma istorică proprie, reiese foarte clar de ce nu putem spune că „definim” categoria cazului, a numărului, a diatezei și așa mai departe, într-o limbă istorică dată, ci doar putem să o „descriem”, în modul ei propriu, specific de funcționare pe terenul limbii respective.

Ne vom opri în cele ce urmează asupra uneia dintre aceste confuzii, și anume asupra modului în care vine prezentată categoria cazului, în limba italiană, respectiv în limba română și cum anume influențează acest fapt, în mod concret, predarea acestui subiect într-o abordare de tip contrastiv.

În *Dicționarul de științe ale limbii*, ed. Nemira, 2001 (A. Bidu-Vrănceanu, C. Călărașu, L. Ionescu-Ruxăndoiu, M. Mancaș, G. Pană Dindelegan), cazul este definit astfel:

„În tradiția gramaticii românești și europene, categorie gramaticală specifică flexiunii numelui și adjectivului, o categorie de tip relațional care exprimă relațiile sintactice pe care numele (substantivul, pronumele, numeralul) și adjectivul le angajează în limitele unei propoziții și, implicit, funcțiile lor sintactice. (...) Cazul se manifestă printr-un sistem de opoziții, asociind distincții de formă gramaticală, distincții relaționare (= deosebiri de vecinătate și de relație sintactică) și distincții semantice (de tipul: agent, posesie, beneficiar, pacient etc.)” (A. Bidu-Vrănceanu, C. Călărașu, L. Ionescu-Ruxăndoiu, M. Mancaș, G. Pană Dindelegan 2001: 97-98).

Pentru cazul particular al limbii române, ne vom opri în cele de mai jos, în mod aleatoriu, asupra definițiilor date acestei categorii în *Gramatica limbii române a Academiei*, vol. I (2008) și *Gramatica limbii române* a lui D. Irimia (2008):

„Categorie gramaticală a cazului exprimă raporturile și funcțiile sintactice ale substantivului în cadrul enunțului. Categoria gramaticală a cazului în limba română cuprinde cinci termeni (*cazuri*): nominativ (N), acuzativ (Ac), genitiv (G), dativ (D) și vocativ (V), care se manifestă în flexiunea nominală prin forme distincte și prin forme omonime, organizate într-un sistem de opoziții caracteristice. (...) În flexiunea substantivului, categoria cazului se caracterizează prin *sincretismul* sau *omonimia* unor cazuri, altfel spus, prin identitatea formelor prin care se realizează anumite cazuri, diferențiate prin relațiile și funcțiile lor sintactice. Celor cinci *cazuri* le corespunde o paradigmă cu un număr de una, două sau trei forme distincte. (...) **În plan sintactic**, cazurile substantivului pot fi caracterizate sub aspect relațional precum și prin raportarea la anumite funcții sintactice. (...) În **plan paradigmatic**, categoria gramaticală a cazului se exprimă prin desinențe și articole, care se constituie în mărci solidare cu indicii celorlalte categorii gramaticale, participând la sistemul de opoziții și omonimii specifice” (GLR I 2008: 70-71).

„Conținutul semantic al categoriei gramaticale a *cazului* este reprezentat de organizarea specifică a sensurilor sintactice dezvoltate de substantive prin funcțiile sintactice pe care le realizează în structura enunțului lingvistic. În strânsă legătură cu configurația constituenților funcțional-semantici dintr-un enunț maximal complet, categoria gramaticală a cazului se întemeiază pe opozițiile interne dintre cinci termeni corelativi: **nominativ, acuzativ, genitiv, dativ, vocativ**. Termenul neutru al categoriei din planul limbii are forma cazului **nominativ** nearticulat: *floare, stea, profesor, curcubeu*. În plan semantic, individualitatea termenilor corelativi este asigurată de natura relației în care intră substantivul, de poziția lui în această relație, și, în legătură cu aceasta, de funcția sintactică dominantă ce-i dezvoltă conținutul semantic, precum și de acțiunea principiului *recțiunii*” (Irimia 2008: 70).

În ceea ce privește exprimarea opoziției cazuale în limba română, cităm din nou din Irimia:

„Din punctul de vedere al structurii interne, în desfășurarea opozițiilor cazuale în planul expresiei, substantivele se grupează în aceleași trei clase determinate de manifestarea opoziției de număr: a) substantive variabile cu flexiune regulată, b) substantive variabile cu flexiune neregulată și c) substantive invariabile. Sper deosebirea de opoziția de număr, opoziția de caz este foarte redusă la nivelul structurii interne a substantivelor. La acest nivel, substantivele neutre pot fi considerate chiar invariabile. Identitatea specifică a cazurilor este marcată, în planul expresiei, prin convergența mai multor mijloace, unele directe (*dezinențe, prepoziții-morfem, articol, intonație, topică*), altele indirecte (*prepoziție, interjecție, articol genitival*)” (Irimia 2008: 77).

Pentru cazul particular al limbii italiene, subliniem de la început că această categorie a cazului nu este prevăzută ca atare în majoritatea manualelor de gramatică, atât cele de gramatică a limbii italiene ca limbă maternă, cât și cele de gramatică a limbii italiene ca L2, ca limbă străină, pe principiul că, spre deosebire de limba latină, limba italiană nu deține categoria cazului. Astfel, într-unul din cele mai cunoscute manuale de gramatică a limbii italiene, manualul profesorului Luca Serriani, manual tradus și în limba română (din care am ales să dau citatul), la capitolul „Prepoziția”, punctul 3, se spune:

„Moștenită, în linii generale, din latină, folosirea prepozițiilor a cunoscut în italiană și în limbile romanice o dezvoltare excepțională datorită faptului că vechilor funcții li s-au adăugat altele, datorate dispariției progresive a sistemului de flexiune nominală a cazurilor (în particular a celor oblice: genitiv, dativ, ablativ). Procedului *sintetic* al latinei clasice, care tindea să exprime relațiile sintactice prin intermediul desinențelor (pe lângă cele câteva prepoziții), italiana îi opune unul *analitic*, bazat aproape întotdeauna pe folosirea prepozițiilor ca semne ale raportului dintre diferitele componente ale propoziției” (Serriani, 2004: 340).

Într-un alt manual de gramatică a limbii italiene ca limbă maternă, se vorbește, însă, explicit de categoria cazului, în următorii termeni:

„La categoria flessiva di Caso si pone su un piano diverso rispetto alle categorie di Genere e Numero. (...) Il valore di Caso di un elemento linguistico invece non rispecchia caratteristiche proprie dell'elemento linguistico o del suo referente, ma dipende del ruolo sintattico che l'elemento ha nella frase in cui è inserito. (...) Quando si parla di Casi si pensa a lingue come il greco, il latino, il tedesco, o altre lingue in cui la flessione di Caso

riguarda più classe di parole. L'italiano nel suo percorso di evoluzione dal latino ha quasi perso la flessione di caso, tuttavia questa non è completamente scomparsa. (...) In italiano il Caso si conserva nel sistema dei pronomi personali e nei pronomi relativi: il Caso è quindi una categoria isolata. La flessione di Caso possiede in italiano i valori **nominativo, accusativo, dativo, obliquo**. La flessione di Caso è il mezzo flessivo disponibile per alcune categorie per esprimere la funzione sintattica di un elemento nella frase" (Andorno 2003: 67-68).

Ceea ce am dorit să subliniem prin punerea în paralel a celor două moduri de prezentare a categoriei cazului este faptul că înțelegerea tripartitei planurilor limbajului din concepția integralistă și preluarea acesteia în actul didactic, face mult mai clar în ce constă diferența dintre cele două limbi, într-o abordare contrastivă a fenomenului – trebuie menționat aici și faptul că, atunci când se vorbește despre specificul, despre individualitatea limbii române în contextul limbilor romanice, faptul că româna „are” categoria cazului, spre deosebire de celelalte limbi neolatine, este unul dintre argumentele cele mai des întâlnite, pe lângă poziția enclitică a articolului hotărât sau prezența articolului genitival sau a celui demonstrativ etc. Or, din punctul nostru de vedere, problema este pusă în mod greșit, la nivel conceptual – atâta timp cât acceptăm că există un nivel universal al limbajului, care este pre-lingvistic, în sensul că precedă limbile istorice și că, la acest nivel, avem de-a face cu categorii gramaticale universale, trebuie să acceptăm faptul că aceste categorii există dar, într-o limbă istorică dată, se manifestă sau nu, respectiv, se materializează și se realizează prin procedee specifice, diverse, de la o limbă la alta. În concepția lui Humboldt, limba înseamnă activitate, adică o creație permanentă; tipul lingvistic, însă, reprezintă o tehnică, o tehnică a creației lingvistice. În toate limbile există, astfel, două feluri de funcții gramaticale: interne sau desemnative, de tipul formelor de plural, de gen sau de persoană, și externe sau relaționare, de tipul cazului. Și aceasta tocmai datorită faptului că acesta din urmă arată legătura substantivului cu celelalte cuvinte din propoziție. În opinia lui Coșeriu, opinie preluată apoi și de Copceag, nu este exactă afirmația că în formarea limbilor romanice s-a trecut de la o structură sintetică la una analitică în ceea ce privește exprimarea cazurilor. Cauza cea mai frecvent invocată este „eroziunea fonetică”; însă s-a păstrat flexiunea verbală. Care ar fi atunci explicația? Explicația ar consta, în opinia acestora, în acțiunea unui **tip** romanic, adică a unui principiu general potrivit căruia idiomurile romanice, în evoluția lor, au căutat să dea o expresie formală distincției dintre funcțiunile gramaticale interne și cele externe, demonstrând o predilecție pentru formele sintetice, în ceea ce privește formele interne și pentru cele analitice, în cazul celor externe (categorii în care intră și cazul). Ca urmare, Copceag afirmă:

„În limbile romanice (afară de română), raporturile cazuale nu se exprimă prin modificarea formei substantivului. Declinarea „sintetică” latinească a fost înlocuită prin procedee „analitice”. În limbile slave (afară de bulgară), substantivul suferă numeroase modificări formale pentru exprimarea categoriei cazului. (...) În limbile germanice, situația nu e uniformă. Flexiunea „sintetică” este foarte bine reprezentată în islandeză și destul de bine în germană. Olandeza, limbile scandinave și engleza nu o păstrează decât într-o măsură redusă. În orice caz, nu există nicio limbă din grupul germanic care să nu se caracterizeze prin opoziția între cel puțin două forme cazuale ale substantivului *father / father's*” (Copceag 1998: 59-60).

și concluzionează cu o frază din Hjelmslev, din *Prolegomene*: „categoria cazului nu se manifestă în forma substantivului romanic, dar se manifestă în forma substantivului germanic și a celui slav” (*idem*).

Acest tip de abordare mi se pare cel mai util punct de plecare în predarea categoriei cazului în limba română studenților cu limba maternă italiană (sau, respectiv, orice altă limbă romanică), într-o abordare de tip contrastiv. Aceasta îți permite tocmai punerea în paralel a celor două limbi, subliniind modul diferit în care ele redau, prin intermediul normei lingvistice și al tradiției istorice proprii, categoria universală a cazului, respectiv, felul în care substantivul, pronumele, adjectivul sau numeralul se relaționează cu celelalte cuvinte din propoziție. În cazul specific al limbii italiene, se poate insista de la început asupra faptului că, pentru o corectă înțelegere a conținutului și a formării cazurilor în limba română trebuie pornit de la precizarea că echivalarea trebuie făcută cu funcția sintactică, pentru limba italiană, atâta timp cât conținutul semantic fundamental al cazului este văzut aici ca avându-și originea în funcția sintactică. În ceea ce privește modul de formare, diferența este și mai evidentă – româna păstrează din latină modul sintetic, al desinențelor, în timp ce italiana folosește prepozițiile și prepozițiile articulate.

BIBLIOGRAFIE

- Andorno, Cecilia, 2003, *La grammatica italiana*, Milano, Bruno Mondadori.
- Bidu-Vrăncianu, Angela, Călărășu, Cristina, Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, Mancaș, Mihaela, Pană Dindelegan, Gabriela, 2001, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Nemira.
- Copceag, Dumitru, 1998, *Tipologia limbilor romanice*, Cluj-Napoca, Editura Clusium.
- Coșeriu, Eugeniu, 2000, *Lecții de lingvistică generală*, Chișinău, Editura Arc.
- Gramatica limbii române*, Valeria Guțu Romalo (coord.), vol. I, tirajul al II-lea, 2008, București, Editura Academiei Române.
- Humboldt, Wilhelm von, 2008, *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*, București, Editura Humanitas.
- Irimia, Dumitru, 2008, *Gramatica limbii române*, Iași, Editura Polirom.
- Neșu, Nicoleta, 2012, „Aspecte ale traducerii ca mediere lingvistico-culturală în predarea limbii române ca limbă străină”, în Elena Platon (ed.), 2012, *Noi perspective în abordarea limbii române ca limbă străină / ca limbă non-maternă*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, p. 63-69.
- Neșu, Nicoleta, „Rolul filosofiei limbajului în predarea limbii materne ca limbă străină”, în Actele Simpozionului internațional *Perspective și practici inovante în predarea limbii, literaturii și civilizației românești în universitățile din străinătate*, Paris, (2012), în curs de apariție.
- Serriani, Luca, 2004, *Gramatica italiană*, Cluj-Napoca, Editura Echinox.

PHILOSOPHY OF LANGUAGE'S PREMISES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES. THE CASE – CASE STUDY

(Abstract)

The present paper proposes a reevaluation of the importance of some of the theoretical coordinates belonging to the philosophy of language in the activity of teaching the mother tongue as a foreign language. The fundamental concepts taken as main reference will be: the Humboldtian concept of „linguistic relativism”, the Aristotelian concept of „logos semantikos”, as well as the Coseriuian tripartition of the language. The study case focused on will be teaching the universal category of „case” in Romanian for the Italian native speakers.